

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИОКРЕМЛЕННЯ МІКРОТОПОНІМІВ У СКЛАДІ ВЛАСНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

Стаття присвячена опису проблемних питань, пов'язаних із вивченням власних назв дрібних географічних об'єктів. Це насамперед упорядкування термінологічної системи, окреслення меж термінологічних понять, трактування самого явища мікротопоніміки, уніфікування мікротопонімів удосконалення критеріїв і принципів аналізу фактичного матеріалу.

Ключові слова: упорядкування, класифікація, онім, термінологія, мікротопоніміка.

Мікротопоніміка – це галузь ономастики, присвячена вивченню власних назв незначних географічних об'єктів. Оскільки такі студії започатковані не так давно, мікротопоніміка вважається досить молодою наукою. Водночас наявна низка досліджень передусім таких ономастів, як В. Ф. Баньої, Д. Г. Бучко, О. Б. Галай, Н. І. Лісняк, Р. О. Ляшенко, О. І. Михальчук, Н. В. Подольська, О. І. Проць, Н. В. Сокіл, Н. О. Сумцов, О. В. Суперанська, І. Г. Чеховський та інші, які різнопланово характеризують цю групу пропріальних одиниць. Слід зазначити, що під час трактування сутності цього поняття виникають певні складнощі; проблемним є також окреслення загальних і специфічних ознак мікротопонімів. Спеціальних праць, у яких би ґрунтовно розглядалися такі питання, у вітчизняній ономастиці практично немає, що і зумовлює актуальність теми нашої роботи.

Опис проблемних питань у галузі мікротопоніміки передбачає виконання низки завдань: уточнити дефініцію терміна «мікротопонім», більш чітко окресливши його межі; встановити градацію мікротопонімів; упорядкувати мікротопонімічну термінологічну систему; удосконалити критерії та принципи аналізу фактичного матеріалу.

Незважаючи на те, що вперше термін «мікротопонім» О. С. Мельничук у своїй праці «Топоніміка Кодимського району Одеської області» запропонував ще у 1957 році, і сьогодні серед топонімістів є різні погляди найого використання. Одні науковці не вбачають ніякої різниці між топонімами і мікротопонімами. Наприклад, не бачив потреби в уживанні останнього і не вважав недоцільним виділяти мікротопоніми в окремий клас К. Й. Галас. У «Словнику лінгвістичних термінів» Д. І. Галич та І. С. Олійник також його не виділяють, зосереджуючи більше уваги на явищах макротопонімії та топонімії.

Більшість дослідників власних географічних назв, натомість, стверджують потребу у використанні терміна, виділяють низку ознак мікротопонімів, що дозволяє зарахувати їх в окремий клас пропріативів. Зокрема, В. А. Никонов мікротопонімами вважає «назви дрібних об'єктів: джерел, гаїв, полів, лугів, ярів, доріг, мостів, криниць, частин населених пунктів» [7, 46–47]. О. В. Суперанська стверджує, що «це індивідуальні назви невеликих природних або штучно створених об'єктів, більшість яких відбиває їх характер та властивості» [9, 48]. Н. В. Подольська дає наступне визначення мікротопоніма: «Власна назва (частіше) природного фізико-географічного мікрооб'єкта, (рідше) створеного людиною, який має вузьку сферу вживання, що функціонує лише у межах мікротериторії, відома вузькому колу людей, які живуть поблизу названого мікрооб'єкта, зокрема мікрогідронім, мікроойконім, мікрооронім, мікрохоронім, назви урочищ, господарських угідь, мікроспоруд (колодязів, мостів, будок, вишок, кордонів, мисливських будиночків тощо)» [8, 83]. Аналогічну дефініцію пропонує Д. Г. Бучко: «Власна назва невеликого найчастіше природного фізико-географічного, рідше створеного людиною об'єкта, земельної ділянки господарського призначення, яка (назва) має вузьку сферу застосування: функціонує в межах лише певної мікротериторії, відома вузькому колу людей, які живуть поблизу названого мікрооб'єкта; мікротопоніми – це назви урочищ, полів, гаїв, лісів, частин лісів, лук, господарських угідь, мікроспоруд (колодязів, мостів, будок, вишок, зимівель, кордонів, мисливських будиночків тощо); до складу мікротопонімів нерідко зараховують ще мікрогідроніми, мікроороніми, мікрохороніми» [1, 121–122].

Незначні відмінності у трактуванні сутності мікротопонімії можна пояснити як фізико-географічним розташуванням території, так і певними особистими переконаннями науковців.

Одним із найважливіших питань, яке вирішують ономасти, є чітка градація мікротопонімів, тобто визначення складників мікротопонімії, розрізнення величини території як денотатації групи власних географічних назв. Не можна, наприклад, погодитися з топонімастами Болгарії, які включають до складу мікротопонімікону всі річки довжиною до 50 км. Спроби провести чіткерозмежування є схоластичними, оскільки межі мікротопонімії умовні. Межа між днем і ніччю є безумовною, і немає потреби витрачати сили попусту, шукаючи чітке розмежування з точністю до хвилини [7, 47].

Щоб створити налагоджену терміносистему, характерну для мікротопоніміки, варто насамперед розмежувати терміни «мікротопонім», «макротопонім» та «топонім».

О. В. Суперанська пропонує таке розмежування цих термінів виконувати за особливими критеріями, пов'язаними із величиною об'єкта. Вона дає своє визначення мікротопонімів і вважає, що це назви об'єктів, які не зберігають свою назву за межами вузького кола людей, які проживають на певній території [9, 43]. Стосовно топонімів дослідниця стверджує, що це вищий ярус мікротопонімів, який пройшов відповідну еволюцію, тобто це всі зафіксовані назви, відбиті на картах і відомі більш широкому колу мовців. Макротопоніми – це найвищий ярус, часто невідомий місцевому населенню, яке використовує власні топоніми та мікротопоніми. Саме цей

факт свідчить про те, що кожен із виділених ними ярусів мають своє значення, свої «зони», які використовуються своїм колом жителів. При цьому в реальних життєвих ситуаціях ці яруси зазвичай не перетинаються, а назви мікро-, власне-, макротопонімічних об'єктів рідко коли перетинаються в розмовних ситуаціях. На топонім зміна населення впливає не завжди, проте за такої умови мікротопоніми зазвичай зникають [9, 46–47].

При розмежуванні потрібно, безумовно, звертати увагу не на точні просторові характеристики об'єкта як географічний аспект, не на чіткі розмежування мікротопонімії з теоретичної точки зору, оскільки потрібно пам'ятати про особливості кожного регіону, а на реагування місцевого населення на певний об'єкт. Саме в цьому буде відбиватися розмежування макротопоніма, топоніма та мікротопоніма.

Заслуговує на увагу і те, що характеристика назв об'єктів за величиною представлена по-різному: мікро-, власне-, макро- [9, 48]; мікро-, мезо-, макро- [12, 12]. Крім того, проблематичним є використання двох термінів на позначення одного поняття – дрімонім [11, 53] та дримонім [див.: 6, 10]. Взагалі, ситуація щодо окреслення меж певного поняття у складі назв дрібних географічних об'єктів потребує реального вирішення, оскільки однакові об'єкти входять до різних топонімічних рівнів. Це можна проілюструвати назвами вулиць. М. М. Торчинський для власних назв шляхів сполучення поза населеними пунктами пропонує термін віонім (від лат. *via* – «дорога, шлях, вулиця» [11, 163]). Для номінації міських об'єктів використовується термінопозначення «урбанонім» (від лат. *urbanus* – «міський») у значенні «власна назва будь-якого міського топографічного об'єкта, зокрема агоронім, годонім, хоронім міський, еклезіонім, ойкодомонім» [8, 139]. Безпосередньо об'єктом назв лінійних денотатів, зокрема проспекту, вулиці, лінії, провулка, бульвару, набережної, є годонім [8, 52]. При цьому О. В. Суперанська зазначає: «Назви вулиць важко віднести до мікротопонімів. Це є синтез багатьох топонімічних типів» [9, 46]. Надалі вона пояснює властивість та функцію вулиці в історичному аспекті, зазначаючи, що сучасне схематичне розташування міст досить схоже на колишні міста Близького Сходу. Саме в них головною одиницею була не вулиця, а квартал. Вулиця здебільшого виконувала функцію дороги. В ХІХ ст. зростає роль транспортних засобів, міста розширюються за рахунок ближніх сіл, де вулиці почали виконувати роль дороги. Другорядність вулиць до ХVІІ ст. підтверджує і В. С. Кусов, який на старих планах Москви віднайшов нечіткі, описові назви вулиць: *вул. Троїцького подвір'я*, *вул. Від Нікольських воріт*. Найдавніші внутрішньоміські назви Москви – назви урочищ, на яких або біля яких розташовувались будинки [див.: 9, 69–82]. По суті, О. В. Суперанська зазначає другорядність вулиці в населених пунктах, здебільшого керуючись історичним аспектом.

Саме з цієї точки зору постає проблема удосконалення критеріїв та принципів аналізу фактичного матеріалу. У 1964 р. в Москві було зібрано спеціальну нараду, присвячену вивченню мікротопонімії, яка була організована філологічним факультетом Московського інституту і Топонімічною комісією Московського філіалу Географічного гуртка. Зроблено висновок, що різні науки у коло свого вивчення залучають назви дрібних географічних об'єктів, що призводить до суперечностей у термінологічній сфері і створює різні проблемні ситуації під час трактування самого явища. Історики, географи під час вивчення цього явища використовують свою термінологію, що ґрунтується на власних теоретичних засадах, правилах та переконаннях певної науки. Досить часто дані різних наук змішуються, тому і виникають суперечності та неоднозначності у трактуванні. У своїй доповіді на засіданні «Принципи топоніміки» Б. В. Гордунг запропонував розрізняти науки суміжні та комплексні, такі як топонімія [див.: 3, 124–126]. Однак це не означає, що вклад усіх цих наук однаковий. Топонім не існує без номенклатури (об'єкта, що називається), саме цей об'єкт вивчається географією. Дослідження топоніма виявляється в його змісті, змінах, що відбиті в історії, але теж через мову. Назва – слово, факт мови, а не географії й історії. Цей факт специфічний, для вивчення якого лінгвістичних знань без спеціально-топонімічних недостатньо. Тому, хто береться за вивчення топонімів, мало бути лінгвістом, географом, істориком, він має бути топонімістом [7, 164–165]. Методи і завдання вивчення топонімії, зокрема мікротопонімії, в різних науках неоднакові. Історики та географи у коло свого вивчення залучають не всі назви, а лише ті, які цікавлять їх: історики – назви, пов'язані з історичними подіями, історичними місцями; географи – назви, пов'язані із просторовими характеристиками, і лише топоніміка як розділ мовознавства займається вивченням всіх назв об'єктів.

Номінації будь-яких об'єктів, а особливо мікротопоніми, близькі до розмовної мови, ховають в собі різноманітні традиції, звичаї, притаманні лише певному народу. Досить часто фіксуються мікротопоніми із символічною мотивацією, і лише людина, яка є носієм певного менталітету, може розкодувати їх. Для вивчення певної території, як писав Н. О. Сумцов, потрібна людина, яка добре знає певну територію, їй властивий менталітет людей, які проживають на цій території, тобто ця людина повинна бути близькою як для території, так і для людей, які проживають на ній [10, 480].

Неодноразово перед топонімістами постає і проблема графічного оформлення зібраного матеріалу. Взагалі вважається, що мікротопоніми є відбиттям мовних процесів. Існує така закономірність: різні мовні процеси, насамперед фонетичні, у топонімічних назвах відбуваються набагато повільніше, ніж у загальних назвах. Саме тому було б доцільно записувати мікротопоніми фонетичною транскрипцією, що дає можливість найточніше передати вимову певного оніма.

Отже, можна зробити висновок, що мікротопоніміка є досить молодою та неоднозначною наукою, яка ховає в собі певні закони свого розвитку та правила, які переважно є специфічними. Звичайно, в основному будь-які неточності у термінологічній і теоретичній частині цієї галузі ономастики мають своє логічне пояснення, однак все-таки бажано уникати будь-яких непорозумінь, які стосуються структури і функціонування мікротопонімічної терміносистеми. Вирішенню цього завдання ми і плануємо присвятити свої наступні наукові студії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бучко Д. Г. Словник ономастичної термінології / Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. – Х.: Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
2. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
3. Гордунг Б. В. Принципы топонимики / В. Б. Гордунг. – М., 1962. – С. 124–126.
4. Лісняк Н. І. Мікротопонімія Західного Поділля: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова / Н. І. Лісняк. – Ужгород, 2004. – 20 с.
5. Ляшенко Р. О. Мікротопонімія Кіровограда: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова / Р. О. Ляшенко. – Х., 2008. – 20 с.
6. Маруніч І. І. Топоніми в ідіостилі письменника: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова / І. І. Маруніч. – К., 1994 – 18 с.
7. Никонов В. А. Введение в топонимику / В. А. Никонов. – М.: Наука, 1965. – 180 с.
8. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
9. Суперанская А. В. Что такое топонимика? / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1985. – 175 с.
10. Сумцов Н. О. Малорусская географическая номенклатура / Н. О. Сумцов // Киевская старина: исторический журнал. – Выпуск V. – К., 1886. – С. 456–489.
11. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 548 с.
12. Торчинський М. М. Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови, автореф. дис.... докт. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова / М. М. Торчинський. – К., 2010. – 27 с.

АННОТАЦІЯ

Стаття посвячена описанню проблемних питань, пов'язаних з вивченням імен власних невеликих географічних об'єктів. Це в першу чергу уніфікація термінології, визначення меж термінологічних понять, трактування самого явлення мікротопоніміки, упорядкування класифікації мікротопонімів, удосконалення критеріїв і принципів аналізу фактичного матеріалу мікротопонімів.

Ключевые слова: упорядкування, класифікація, онім, термінологія, мікротопоніміка.

SUMMARY

Microtoponymy is the name of small geographic objects. Many scientists study microtoponymy. They are: A. Superanka, D. Bychko, O. Galaj, N. Podolska, V. Nykonov and others. The science of microtoponymy is young, so there are still many unsolved questions in this area.

One of the main problems is the definition of microtoponymy. There are many definitions, it is connected with features of the territory and own convictions of scientists.

Microtoponymy does not have distribution. This is due to the prefix «micro». Bulgarian scientists associated it with the proportions of the object. But A. Superanska notes that the issue requires graduation of terms «toponym», «microtoponym» and «macrotoponym». She says it's a different onomastic level. Their difference is shown in the functioning.

A big problem is the use of several terms for one event. For example: drimonym, drymonym – this is the name of the forests.

Onomastics is a very complex science. Sometimes the same concept in various classes has different names. Cities and small villages have streets, but onomastic terms are different. This is connected with the fact that cities and villages are part of different levels of the onomastics. All names of the cities are urbanonyms and village names are toponymy and microtoponymy. The street names in cities are hodonym and street names in the village are vionym.

Big problem is that the part of researchers, street names do not consider microtoponymy. A. Superanska notes that the street names are difficult to attribute to microtoponyms. It is a synthesis of many types of toponyms. For example the village street serves as a road. Scientist prefers more historical aspects that are inappropriate here.

When we use methods of other sciences in the toponymy, we have a problem. This can be explained by the toponymy. It is a complex science. Toponymy is a special science which has own laws.

Any inaccuracies in the terminological and theoretical part of this branch of onomastics have their logical explanation. Solving this problem we have to devote our next scientific studies.

Keywords: classification graduation, microtoponymy, onym, terminology.